

MILENTIJE POPOVIĆ: AZ ETATIZMUSTÓL AZ ÖNIGAZGATÁS FELÉ

Milentije Popović. Od etatizma ka samoupravljanju; Institut za političke studije FPN, Beograd, 1970. 442 oldal.

Tartalom: OD ETATIZMA KA SAMOUPRAVLJANJU — Protivrečnosti društveno-ekonomskih odnosa — osnov diferenciranja političkih snaga i delovanja SKJ; KONTINUITET NAŠE REVOLUCIJE — O nacionalizmu, Dvadesetpet godina od AVNOJ-a, O kontinuitetu naše revolucije, Karakter naše federacije; PRIVREDNA REFORMA KAO REVOLUCIONARNI PROCES — Reforma — Prevladavanje protivrečnosti samoupravnog društva, Solidarnost i samoupravno dogovaranje, Radni ljudi u privredi odlučuju u borbi za reformu; RASPORED POLITIČKIH SNAGA U BORBI ZA SAMOUPRAVLJANJE — Raspored političkih snaga u borbi za samoupravljanje, Jedinstvo i borba mišljenja u SKJ u uslovima borbe za samoupravljanje, Mesto Socijalističkog saveza u političkom životu, Iza sukoba ideja i pogleda nalaze se realni društveno-ekonomski i politički interesi, Samoupravljanje, neposredna socijalistička demokratija i SKJ, Neka obeležja političke situacije u svetlu devetog kongresa, Antisamoupravne snage u borbi protiv reforme; RAZVOJ POLITIČKOG SISTEMA — Deetatizacija odnosa u komuni, Obeležja našeg političkog sistema, Aktuelna pitanja društvenog razvoja i zadaci Savezne skupštine u narednom periodu, O promenama nekih odredaba Ustava, Pred novim zadacima u razvoju društveno-ekonomskog i političkog sistema.

Ismertetni az évad politikológiai irodalmának kétségtelen könyvkiadói eseményét, a sors kérelhetetlensége folytán egyben szerzőjének nekrológiát is jelenti.

Tudtuk azt, hogy az Etatizmustól az öngazgatás felé c. tanulmánykötet szerzője sohasem volt teljesen egészséges. A forradalmi háború harmadik évében szerzett fejlődéséről és külföldre operációra való szállításáról értesült a nagyközönség a békeidők egyik első nagy könyvsikere útján, V. Dedijer háborús naplójából. Szélesebb környezete is tudott a koponya részét pótló platinalapocskáról, arról, hogy időnként fejförccsök gyötörték, s hogy néha rövidebb-hosszabb ideig szünetelt munkálkodásában. De azt is tudtuk, hogy ez a nagyszellemű és erős akaratú ember mindig fölülkerekedett testi bajain, és azok akik közvetlen környezetéből voltak, vagy időről időre kerültek vele kapcsolatba, sohasem tartottak attól, hogy „rossz napot fognak ki” Milentije Popović elvtársnál. Biztosak lehettek abban, hogy benne higgadt és figyelmes elnöklőre, élelénkszellemű vitázóra és elemzőre találnak, a személyeskedés, rosszkedvűség vagy ingerültség minden külső jele nélkül.

Ezért joggal hangsúlyozta köztársasági elnökünk a Szövetségi Képviselőházban mondott emlékbeszédében, hogy M. Popović elvszerűsége, hatékony hozzájárulása közös ügyünkhöz szembetűnő volt mindig, amikor forradalmi fejlődésünk jelentős fordulóponthoz jutott, vagy amikor nagy nehézségek merültek fel és amikor szükséges volt forradalmi szilárdságra, de olyanra, amely a gyakorlat és elméleti elmélyültség szoros kapcsolatából fakadt.¹

Egyik meghitt barátja, és harcostársa, Mijalko Todorović két körülményre utalt búcsúszavában.² Először arra, hogy Milentije Popović szerénységében is méltóságteljes, hatalmas egyénisége évtizedről évtizedre a forradalmi gondolkodás és a gyakorlat „rohamosztagában” volt — és hogy az indí-

tékok, amelyek mint marxistának és mint értelmiséginek egyéniségét és tudatát táplálták, a munkásosztályban és annak alkotó erejében gyökereztek, azért foglalt el központi helyet elméleti és gyakorlati tevékenységében a munkásönigazgatás. A második körülmény meg az, hogy kevés forradalmár harcolt annyira következetesen és megingathatatlanul a szerb nacionalizmus ellen, s azt a szerb nacionalisták nem bocsátottak meg neki, de amiért a szerb nép még nagyobbra becsülheti őt.

„Milentije Popović egész életútjával példázta azt, ami a szerb nemzetben és munkásmozgalomban valóban demokratikus és szocialista. Ezért hajlandó volt nemcsak kitarítani, de ki is állni.” hangsúlyozta Marko Nikezić.³ „Természetében nem volt agresszivitás, de elemzései kérielhetetlenek voltak és szükségszerűen nyugtalanították a bürokratákat és a nacionalistákat, különösen a szerb nacionalistákat. Ezért nem kerülhette el az igazságtalanság keserűségét sem...”

Munkásságát még az országos gyász óráiban E. Kardelj tömören úgy jellemezte,⁴ hogy pártunk és a forradalmi szocialista mozgalom olyan harcosa volt, aki egyben alkotó módon tevékenykedett.⁵ Ezért volt képes arra, hogy — elméleti és gyakorlati vonatkozásban — kétségtelenül forradalmi és alkotó módon járuljon hozzá fejlődésünk útjainak egyengetéséhez, különösen az önigazgatás, a szocialista demokrácia és képviselői rendszerünk terén.⁶

A háború előtt a belgrádi egyetemen, ahol kitűnő matematikusnak bizonyult, és mérnöki diplomát szerzett, mint ifjú értelmiségi jelentős forradalmi tevékenységet fejtett ki. Az azt követő pártmunkában és a forradalom idején tevékenysége még jelentősebb volt. Tudományos publicisztikája a háború utáni években kezdődött, és összefügg gyakorlati tevékenységével. Mert Milentije Popović egyénisége és szellemi képességei egyaránt lehetővé tették azt, hogy gyakorlati tevékenységét marxista elemzésnek vesse alá, megvilágítsa a tevékenység irányát és ne csak a holnapot, de a holnaputánt is szem előtt tartsa.

Abból az időszakból, amikor főképp gazdasági kérdésekkel foglalkozott, — amikor a sztálini erőszakkal szembeszegülve az ország nemzetközi, gazdasági kapcsolatainak kiépítésén munkálkodott — akkor jelenik meg első jelentős tanulmánya a szocialista államok gazdasági kapcsolatairól, majd az önigazgatás kifejlődésével a jövedelmi rendszer társadalomfejlesztő hatását is vizsgálja, és gyakorlati tevékenységében szorgalmazza, hogy az 1963-ban meghozott szövetségi alkotmány előkészítésében első között legyen, aki a munkás helyzetét — ideértve a bővített újratermelés meghatározásában elfoglalt helyét — önigazgatásunkban és szocializmusunkban átfogó termelési-társadalmi viszonyként tárgyalja.

Később, a Szocialista Szövetség országos vezetőségének főtítkáráként jelentős mértékben járult hozzá a szocialista demokrácia időszerű kérdéseinek tisztázásához és gyakorlati megvalósításához. Abban az időben környezete jelentette a Jugoszláv Kommunista Szövetség egyik fontos tényezőjét, az önigazgatású és demokratikus irányvételű fejlődés erősödése érdekében, a felszín mögött megbújt „erős kéz” politika eszmei felgöngyöléséért kifejtett tevékenységben, ami azután az ismeretes IV. brioni plenáris ülésen és más értekezleteken döntő formában meg is történt. Ő, mint a Szocialista Szövetség főtítkára, megindította ennek a szervezetnek további átalakulását, jelentősen hozzájárult legutóbbi, VI. kongresszusának előkészítéséhez, többek között ahhoz, hogy az általa vezetett munkacsoport felvázolja társadalmunk szerkezetét és rétegződését, különös tekintettel az alakuló társadalmi-termelési viszonyokra és politikai rendszerünkre. Az akkori óvatoskodó közhangulat nem tette lehetővé, hogy ezt a társadalmi rétegződésünkről szóló szokványosnak nem mondható elemzést besorolják a kongresszus hivatalos dokumentumai közé,⁷ de az elemzés nem maradt nyom nélkül társadalmi fejlődésünk új és újabb útjainak keresésekor.

Mint a Képviselőház és alkotmánymódosító bizottságának elnöke, szükségszerűen jelentős feladat várt rá, az állami ügyek intézésében, az ország gazdasági és politikai rendszerének fejlesztésében, noha meghitt óhaja volt — erről szólnak barátainak tanúságtételei⁸ —, hogy megváljon államférfiúi tisztségétől és hogy alkotóképességét és megmaradt életerejét egy új elméleti folyóirat megindítására, ennek megjelentetésére fordítsa. Az év elején megoldásra

váró politikai kérdések nem engedhették meg, hogy megvalósítsa óhaját, bár nem tett le róla véglegesen, végül azonban egy szivrogam — épp hogy az öngazgatók II. kongresszusáról Szarajevóból hazatért — kegyetlenül és kéréletlenül véget vetett minden egyéni tervezgetésnek és kioltott egy olyan alkotó életet, amely igen sokat adhatott volna még forradalmi gyakorlatunknak és társadalomtudományunknak.

Uto'isó, még életében megjelent könyvének mintegy négy és fél száz oldalát a három utolsó év írásaiból és írásos nyilvános megnyilatkozásaiból válogatták össze. Műfajilag többretű, témaköre is változatos, de megközelítésében szembetűnik a szerző vezérfonala: a mai és tegnapi társadalmi létünkben jelentkező ellentmondások feltárása. Ezek az ellentmondások az osztálytársadalom jelenlevő elemei, de azoknak már az etatizmus „korszerűsített” leple alatt megbújt társadalmi-termelési viszonyai és ezen a talajon a politikai erők, az emberi csoportok viselkedésében megnyilatkozó differenciált, szükségyszerűen nem egységes viselkedése.

A szerző tárgyalási módjának külön értéke az, hogy a gyakorlati forradalmár és az elmélyült gondolkodásra képes kutató a dolgok gyökereit, indítékait kutatja, de egyben megnyilvánulási formáit és az eszközöket is, a meglévő viszonyok és a meglévő jelenségek progresszív változtatása érdekében. Az ilyen közelítés szükségszerűvé teszi a szervezett társadalmi erők (a Kommunista Szövetség, a társult munka szervezetei, a Szocialista Szövetség stb.) jelentőségének teljesmértvű figyelembe vételét, de úgy, hogy a társadalmi eseményekben és a folyamatokban a felszabadult egyéniséget és nem a szervezett mechanizmust figyeli. A gyakorlat ilyen reális átérése azután nemcsak hogy elveti a mindent megindokló gyakorlatiasságot, hanem szükségyszerűen alkotóan kritikus is. Ime érzékeltetésül Milentije Popović gondolatmenetének egy példája:

„Forradalmunk mindig valahogy visszatért önmagához — meghatározott alapigazságaihoz. Emlékeztetek Marx ismert gondolatára, amely utal arra, hogy a proletárforradalmak szüntelenül önmagukat bírálják és előlről kezdik azt, ami látszólag már befejezettnek tűnik. Valamiképpen most ez történik velünk, különösen forradalmunk jelenlegi szakaszában, amikor a gazdasági és társadalmi reformmal elmélyült a társadalmi átalakulás és még teljesebb a leszámolás a bürokratikus-etatisztikus és más maradi és reakciós örökséggel. Pont azáltal, hogy forradalmunk önmagához tér vissza, biztosítja folytonosságát. Miben is van a folytonosság és „az önmagához való visszatérés” lényege és alapja? Abban a mély demokratikus tartalomban, amely forradalmunkat jellemezte és ami nélkül nem is diadalmaskodhatott volna a megszállás és a hitleri terror közepette. Forradalmunk lényege alapjában véve népi és demokratikus forradalom volt, amelyben a tömegek különösképpen kifejezésre juttatták kezdeményező képességüket, és amely osztály-szerkezete alapján a munkások, a dolgozó parasztok és népi értelmiség mozgalma volt. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy ma is azokhoz a lényeges indítékokhoz folyamodunk, azokra térünk vissza, amelyek forradalmunk kezdetén hatottak, mert nélkülük most sem haladhatnánk tovább.”

Arra, hogy a gyakorlatiaskodó önelégültség mennyire távol volt Milentije Popović valóságfelfogásától és gondolkodásmódjától, és mennyire a kritikakutató szellem jellemzi megközelítését, szolgáljon példának a Szocializmus folyóirat 1969-es 10. (októberi) számában megjelent fejtegetése, amiben a Szocialista Szövetség nélkülözhetetlen társadalmi szerepét tárgyalja a szocialista demokrácia és az öngazgatási rendszerünk fejlesztés szempontjából, mert „lehetővé teszi, hogy politikailag tárgyaljunk és az érdekek különbözősége alapján megoldásokat is találjunk, anélkül, hogy azok politikailag mint külön politikai pártok belső tartalmaként jussanak kifejezésre” ezzel kapcsolatban kifejti:

„A közvetlen demokrácia — ahogy mondtuk — élcsapat jellegű pártot is megkövetel. Nem etatista típusú uralkodó pártot, hanem olyan értelemben vett élcsapat-jellegű pártot, ahogyan erről Marx beszélt, de Lenin is 1903 és 1905-ben írt tanulmányában. Ezért nagyon is időszerű számomra következetesen revalorizálni Marxnak a proletár-pártról vallott nézeteit.

A proletariátus élcsapat jellegű pártja, Marx felfogása szerint, különbözik és szembehelyezkedik az egész burzsoáziával és minden burzsoá-párttal. Az

ilyen párt nem rendszerfenntartó párt, hanem olyan, amely állandóan változtat; éppen ezért is élcsapatjellegű. Ki kell fejtenie a munkásosztály társadalmi-történelmi érdekeit, illetve fel kell tárnia társadalmi haladásunk távlatait és a gyakorlatot a fejlettebb és még fejlettebb szocialista formák felé. Nekünk azért van ilyen pártra szükségünk, mert a termelési viszonyok, amelyekben élünk, nincsenek „mindörökre” meghatározva, megadva, mint ahogy az meghatározott értelemben fennáll a kapitalista termelési viszonyok esetében. A mi termelési viszonyaink, épp úgy mint társadalmi szerkezetünk, s ezzel kapcsolatban politikai viszonyaink is állandóan változnak...”¹⁰

Milentije Popović könyvében, ha terjedelmében nem is hangsúlyozottan, de mondanivalójában jelentős helyet foglal el a nemzeti viszonyok tárgyalása. Itt is jellemző rá — akkor is amikor egy-egy írásában ezzel a kérdéssel foglalkozik¹¹, de akkor is, amikor az másodlagos témaként jelentkezik — hogy mindig a maga átfogó sokrétűségében tárgyalja: gazdasági, osztálytartalmi, politikai stb. vonatkozásában. Ez jellemző különben rá, amióta első nagyobb tanulmányát „A szocialista államok gazdasági kapcsolatairól” c. megjelentette 1949-ben¹², ami még abban az évben nálunk magyarul is¹³ megjelent, külön kiadványként Olajos Mihály szerkesztésében, egészen legutóbbi e tárgyú fejtegetéséig, amire alaposan készült, de nagy nyilvánosságunk előtt mar csak halála után vált ismeretessé.¹⁴

Az említett 1949-ben megjelent nagy tanulmányában, amelyben R. Ratković összegezése szerint¹⁵ a politikai összeütközés mögött felfedi annak mélyebb gyökereit, és kimutatja a különböző fejlettségi fokú államok közötti gazdasági kapcsolatok szükségszerűen ellentmondásos voltát, — véleményem szerint — itt jelentkezik első ízben írásos formában annak a gondolatnak a magva, amelyet ma világszerte a jugoszláviai marxista gondolatnak a nemzeti kérdéshez való hozzájárulásaként ismernek, és amelyet kifejtett formában 1957 áprilisában Edvard Kardelj jelentetett meg A sz. ovén nemzeti kérdés fejlődése című könyvének előszavában (különösen az előző VII. és VIII. részében).¹⁶

A tárgyalt könyvben terjedelmre nézve a legnagyobb helyet a politikai rendszert tárgyaló írások foglalják el. Ezeknek alapvető ismérvük, hogy a szerző a politika rendszer kérdéseit is a meglévő és alakuló társadalmi-termelési viszonyok kifejezőjeként tárgyalja. Szembetűnnek ebben a könyvben is azok a témák, amelyek állandóan foglalkoztatták Milentije Popovićot. A saját társadalmi talajunkból fakadó bürokratizmus; a szocialista demokrácia és a közvetlen demokrácia kérdései; a politikai párt arculata és az öngazgatásnak, mint társadalmi viszorynak megfelelő politikai élet kifejlődése, különösképpen a munkásosztály társadalmi helyzetére, érdekképviseletére és a képviselői testületek szükséges átalakítására vonatkozólag.

Fejtegetéseiben végigvonul az az elemzés, és az a törekvés, hogy megfejtse milyen tényleges erőkre lehet és kell támaszkodnunk, hogy felszínre jussanak a társadalmi fejlődés törvényszerűségei és milyen mértékben és milyen módon szervezkehetnek a szocialista fejlődést személyszerűen is tudatosan óhajtó erők úgy, hogy fejlődésünk célszerű, demokratikus és belső megrázkódtatás nélküli legyen. Ennek kapcsán a jövedelmi rendszer, a közvetlen termelők társadalmi helyzete és az öngazgatás anyagi alapja áll könyvének homlokterében.

Az öngazgatás továbbfejlesztésére vonatkozó tételeinek mintegy összefoglalójaként hatnak, illetve utolsó napjaiban szóban is (az öngazgatók szarajevói kongresszusán) elmondottak:¹⁷ miért is találjuk szemben magunkat azaz a jelenséggel, hogy az öngazgatók testületei igen csekély mértékben vagy egyáltalán nem a közvetlen termelők soraiból kerülnek ki, vagy hogy a közvetlen termelők csekély mértékben vagy sehogyan sincsenek bekapcsolódva a politikai életbe, a politikai döntések meghozatalába a helyi közösségekben, a kommunában, a köztársaságban és szövetségi szinten. Mielőtt megadta volna a választ, M. Popović két közismert körülményre hívja fel a figyelmet. Először: politikailag uralkodó osztály tartósan csak az az osztály maradhat, amely gazdaságilag is uralkodó és másodsor: a politikai rendszer adottságai és formái épp úgy, mint az egész jogi-politikai társadalmi felépítmény, szükségszerűen a megfelelő társadalmi-termelési viszonyokból nő ki. Ezzel kapcsolatban külön hangsúlyozta, hogy mai öngazgatói-társadalmi, gazdasági vi-

szonyaink közepette a politikai-képviselési demokrácia képtelen dolgozóink számára biztosítani a teljes demokráciát és azt ki is fejezni, de „képtelen megvédeni a társadalmat a hatalom bürokratikus-technokrata deformációitól és az ilyen, vagy olyan „párturalmi” rendszer veszélyétől is.” Élete, szó szerint vett utolsó órájában Petar Stambolić¹⁸ tanúsága szerint — megnyugvással és megelégedéssel könyvelte el, hogy Szarajevóban május első napjaiban maradéktalanul támogatásra talált megítélése szerint az, amiért ő is éveken át küzdött és érvelt, többek között a képviselési testületek delegátus-rendszerének gondolata.

Milentije Popović elméleti munkássága és tudományos publicisztikája torzó maradt, de egy emberi értelemben vett teljes egyéniség éle. műve, aki alkotó módon és nagy rátermettséggel volt képes a valóság konkrétságát és annak elvonatkoztatott lényegét felfogni és kifejezni. Társadalmi fejlődésünk törvényszerűségének olyan alapos ismerője volt Milentije Popović, hogy az, aki ma, de holnap is, komolyan akar foglalkozni a jugoszláv öngazgató szocialista társadalom kérdéseivel, utolsó könyvét nem hagyhatja figyelmen kívül.

JEGYZETEK

¹ Borba, 1971. május 11, kedd, 1. oldal

² Borba, 1971. május 11, kedd, 6. oldal

³ Borba, 1971. május 11, kedd, 7. oldal (gyászbeszéd a köztársasági törvényhozásban)

⁴ Borba, 1971. május 10, 7. oldal

⁵ Munkásságába betekintést nyújtanak könyvalakban megjelentetett írásai. Az 1970-ben közreadott könyvén kívül utalunk Milentije Popović következő három könyvére: „Razmatranja o pitanjima savremenog društva” (govori i članci) Beograd 1964, „Društveno-ekonomski sistem” (govori i članci) Beograd 1964, „Neposredna socijalistička demokratija” (govori i članci) Beograd 1966. Mind a három könyv a belgrádi Kultura könyvkiadó gondozásában és dr. Ljubisav Marković és dr. Radoslav Ratković egyetemi tanárok szerkesztésében jelent meg.

⁶ Azóta elméleti alkotását átfogóbban négy rövidebb tanulmány a belgrádi „Socijalizam”, a JKSz folyóirat ez évi 6. száma (683—706. oldalakon) értékelte. Najdan Pašić, Teoretičar savremene države i neposredne demokratije; Zivojin Rakočević, Osobnost teorijske misli Milentija Popovića; Jovan Raičević, Prilog teoriji međunacionalnih i međudržavnih odnosa u socijalizmu; Prvoslav Ralić, Filozofske osnove političke misli Milentija Popovića.

⁷ Lásd R. Z. kikindai küldött betérjesztett javaslatát a kongresszus második teljes ülésén (Šesti kongres Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, Beograd, 7—10 juna 1966, Stenografske beleške; Kultura, Beograd 1968, za štampu priredila Komisija Šestog kongresa SSRNJ za redakciju kongresnih materijala, str. 76)

⁸ Moma Marković „Neostvarene želje” c. visszaemlékezése Milentije Popovićra, Politika 1971. május 10, 3. oldal.

⁹ A bemutatott könyv 45. és 46. oldalán a Borbá-nak adott nyilatkozat az AVNOJ ülésezésének negyedévszázados jubileuma alkalmával, „Forradalmunk folytonosságáról” (megjelent 1968. november 29-én).

¹⁰ A bemutatott könyv 435—436. oldalán.

¹¹ A bemutatott könyv 9—25, 57—77, 371—404. old.

¹² A „Komunist” c. folyóirat 4-es száma, újra megjelent „Razmatranja o pitanjima savremenog društva”, Kultura, Bgd. 1964. című könyvben (165—216. old.)

¹³ Korunk kérdése 19, Milentije Popović: A szocialista államok gazdasági kapcsolatai, Híd-könyvek, Bratstvo-jedinstvo, Novisad; 1949, 84. oldal.

¹⁴ Politika, 1971. június, 5. és 6.

¹⁵ Dr. Radoslav Ratković alkalmi írása M. Popović elméleti hozzájárulásáról a belgrádi Politika 1971. május 10-iki számának 4. oldalán.

¹⁶ A magyar kiadvány címe: Edvard Kardelj—Sperans, A szlovén nemzeti kérdés fejlődése, Forum Könyvkiadó, Novi Sad 1961, 535 old.

¹⁷ Politika, 1971. május 9, 2. oldal.

¹⁸ Politika, 1971. május 10, első oldal.